

Началото на края на свободата на словото За преследването на Кръстьо Пастухов и за цензурните закони от 1946 година

Пламен Дойнов

Показателно е как през 1946/1947 г. разправата на Комунистическата партия и доминираната от нея Отечествена фронт с опозицията преминава през ограничаване на свободата на словото и се състои най-вече в преследване на опозиционни фигури като автори на статии и книги. Репресията над политическия опонент се изразява предимно в санкционирането му като пишещ и говорещ човек. Ударите срещу свободното слово са подготвени от законодателство, което започва да се приема още в началото на 1945-а с участието на тогавашните министри и бъдещи опозиционни дейци Никола Петков и Григор Чешмеджиев. Това най-вече е заложено в Наредбата-закон за защита на народната власт (26 януари 1945 г.) – членове 5, 6 и 7, според които се преследват устни и писмени изказвания, предизвикващи *неподчинение в народната войска или милиция* и разпространяващи *неверни слухове и съобщения от естество да подкопаят авторитета на военното началство и да отслабят дисциплината във войската*. Този законов текст изглежда тясно формулиран, но дори и по него се откриват възможности за преследване на политическия опонент.

На 28 януари в Плевен в реч пред областната организация на БРП (к) вътрешният министър Антон Югов загатва за планираната преди това в Политбюро на Комунистическата партия първа по-сериозна офанзива срещу опозицията:

„Със своето поведение тя [опозицията] се дискредитира напълно вътре и вън от страната. Тъй като за опозицията не се разкриват никакви перспективи напред, тя го удари през просото и премина на открити вражески позиции спрямо ОФ.[...]

Те са си разпасали пояса и мислят, че в тази държава има закони, но те за тях не важат. Ние им дадохме всички възможности за свободно организиране и проява, но те злоупотребиха с тая свобода. Има достатъчно законни средства в нашата страна за запазване спокойствието на народа, тия закони важат за всички български граждани. [...]

Опозицията проигра всичките си козове с отказа си да изпълни московското решение“¹.

Наистина се оказва, че в страната има закони за опозицията².

*

На 21 срещу 22 февруари в София бързо се разчува, че в дадения за печат брой на вестник „Свободен народ“ има скандална статия. Още през нощта в една от печатниците, където се върти вестникът, откъсват да довършат печатането, а готовите 12 хиляди екземпляра заключват в склада си. В другата печатница, където се печата останалият тираж, опитът да спрат машините е неуспешен, но после под натиск на *някакво лице от*

¹ Ковачев, Иван. *Опозиционерите са си разпасали пояса и мислят, че в страната няма закони за тях. Речта на др. министър Антон Югов в Плевен – Работническо дело*, бр. 17, 28.01.1946.

² Произволът по места в страната срещу представители на опозицията взема застрашителни размери именно през януари 1946 г. На тази тема има десетки публикации в опозиционната преса. Вж. например: *Терорът над сдружените земеделци се засилва – Народно земеделско знаме*, бр. 7, 12.01.1946; *Арестите вземат застрашителен размер – Народно земеделско знаме*, бр. 8, 13.01.1946; *Против терора. Постъпките на ПП на БЗНС пред министър-председателя – Народно земеделско знаме*, бр. 10, 16.01.1946; *Терорът срещу българския народ е общ – Народно земеделско знаме*, бр. 12, 18.01.1946; и др.

милицията отказват разпространението му. Едва след тежко заседание на управителния съвет на дружество „Стрела“ вестникът е пуснат в София в скромните 6000 бройки от подготвените общо 20 000. На 22-ри вечерта директорът по печата Владимир Топенчаров се обажда по телефона в редакцията на „Свободен народ“, за да ги уведоми, че по решение на правителството вестникът се спира за десет дни. На една бележка той написва причините за санкцията: за материали, „накърняващи националните интереси на страната и явно насочени към нарушаване на дисциплината в нашата армия“. На другия ден броят е конфискуван от всички места, на които все още се продава, дори се правят обиски по домовете на хора от „Свободен народ“, за да бъдат иззети единични екземпляри³. Същия ден милицията арестува члена на ЦК на БРСДП (о) Кръстьо Пастухов и главния секретар на същата партия и директор на „Свободен народ“ Коста Лулчев.

Тази трескава акция на властта е заради неподписаната уводна статия „Защо ме изкушавате, лицемери“⁴, в която се критикува речта от 17 февруари на водача на БРП (к) Георги Димитров на обед по случай патронния празник на Народното военно училище „Васил Левски“. След като бързо се разбира, че Пастухов е автор на статията, Лулчев е освободен. 72-годишният Пастухов остава в ареста, за да не излезе на свобода до смъртта си през 1949 г.⁵ Стойността на една статия се оказва равна на цената на един живот. Какво толкова има в нея? Въпреки че на празника на Военното училище говорят още премиерът Кимон Георгиев и военният министър Дамян Велчев, авторът на статията се фокусира почти изцяло върху речта на Георги Димитров – поне по две причини. Първата е формална, но съвсем основателна: Димитров по това време е партиен лидер и председател на парламентарната група на БРП (к), но не и представител на държавната власт, което прави дейното му участие в празника на военните неуместно. Това е квалифицирано от Пастухов като „проява на партизанство във войската“. Втората причина е в самите тези и идеи, съдържащи се в речта. Тях Пастухов залива с порой от точни аргументи и подгрява ирония. Без да изписва изрично името на Димитров, Пастухов оголва лицемерието на комунистическия водач:

„Един заклет антимиитарист, чиято партия имаше за знаме лозунгите „долу войската“ и „долу отечеството“, сега на празника на Военното училище, се е почувствувал задължен, за да разсея съмненията сред офицерството, да запее друга песен, без обаче да се обясни за своето минало поведение, което е елементарен дълг на всеки общественик. [...] онези елементи, които ѝ обявиха кръстоносен поход, подхвърлиха на гонения и унищожение офицерите ни, разстроиха дисциплината ѝ, ръководени от властогонски

³ Вж. за това: Лулчев, Коста. *Свободата и „Свободен народ“ – Свободен народ*, бр. 52, 19.03.1946.

⁴ *Защо ме изкушавате, лицемери – Свободен народ*, бр. 41, 22.01.1946.

⁵ Кръстьо Пастухов е удушен в килията си от подставено лице (затворник) на 25 август 1949 г. – броени дни преди изтичането на присъдата му. Вж. това в: Цветков, Жоро. *Съдът над опозиционните лидери*, С., 1991, с. 47.

съображения извършиха непростителен грях. Той продължава още със стремежа за засилване на партийния дух в нейната среда. Това е новаторството на новите хора, които подражават образци при едностранната система. Направили в тая насока значителни завоевания със заемане ключови позиции от партийци, както и на политически командири, те, за да се оградят и препечат пътя на други конкуренти, надигат лицемерен глас против опартизирането на войската. [...]

Зломото от опартизирането ние по-рано от него сме посочвали. То ще бъде катастрофално, ако продължава в полза на която и да било партия, защото армията ще стане партийна, преторианска.

Поради това тя трябва да бъде освободена от настаналихте се там партийци, тъй като други групи нито се допускат, нито вършат такава пропаганда.

Но това не е в плана на оратора. Напротив, той туря за задача на войската лишена от национални идеали, да пазят и се бори за Отечественофронтовското правителство. [...] Само под режим на диктатура и едностранна система може да се допуска подобно отъждествяване на войската с правителството⁶.

Противоречивото и непоследователно победение на БРП (к) по военните въпроси; настаняването на партийци и политически командири в армията; подмяната на националните идеали с каузата да се пазят правителството на ОФ; заплахата от едностранна система и тоталитаризъм – това са акценти, които безкомпромисно описват ситуацията.

Впрочем избличаването на „помощник-командирите“ в армията като „великолепен партийен апарат“, на който дори военният министър се чувства пленник, Пастухов извършва още в статията си „Нашата войска“⁷, която по-късно също се използва в обвинението срещу него и при мотивирането на присъдата.

Досега изследователите приписват на Димитров просто пасивност или дистанцираност от съдебното преследване на Пастухов. Твърдят, че водачът на БРП (к) „не прави нищо“, за да разсее недоразумението⁸. Точно обратното обаче. Димитров се чувства силно уязвен от статията. Не само, че активно започва да прави нещо, но и сам се заема да обоснове задържането на Пастухов. Можем дори да допуснем, че по-късно вероятно лично дава указания за неизбежността и размера на присъдата.

В дневника си на 5 март Георги Димитров записва: „Дадох статия в „РД“ [„Работническо дело“] по арестуването на Пастухов“⁹. Тя излиза, разбира се, веднага на другия ден – неподписана. Този ден читателите на червения официоз не знаят, че с

обяснението по арестуването на Пастухов се е заем лично засегнатият – Димитров. Там, прикрит в анонимността, комунистическият водач невъзмутимо твърди, че арестуването на „този стар политически провокатор и шарлатанин“ е част от „строгото приложение на законите“, които са еднакви за всички и затова не може да се поставя Пастухов в „особено привилегировано положение“; той е задържан под стража, но все пак не е в условията на затворнически режим, а „при възможно по-леките условия на болницата в затвора“; това е „ясно предупреждение за всички, които, ръководейки се от чужди на народа съображения, считат, че стоят по-високо от законите на страната“¹⁰.

Въпреки категоричността в обвиненията към Пастухов, в негова защита се обявяват огромен брой адвокати от цялата страна, които подкрепят своя колега.

Протестната вълна плисва няколко пъти в пресата¹¹. Активират се всички, които си правят илюзии, че могат да действат освобождаването му.

Проектът срещу Пастухов започва едва на 6 юни 1946 г. Седмица преди това (на 29 май) е открит друг процес – срещу избягалия от страната Г. М. Димитров. Това е само началото на съгласувани съдебни преследвания срещу опозиционни фигури, които целят поне три неща: очернянето и елиминирането на съдените лица от политическата сцена и изобщо от публичността; дискредитирането на партийните формации, към които принадлежат; каскадна подготовка за следващи свързани обвинения и процеси срещу други политически опоненти на властта. Делото „Пастухов“ е едно от онези обаче, които имат и специфичен личен залог.

Опозиционните социалдемократи не просто си дават сметка за поръчковия процес, но и знаят кое лице стои зад него. Това личи поне от едно издайническо изречение в удобната статия на „Свободен народ“ от 19 юни 1946 г.:

„Но във от материалите по делото и от желанията и средствата на защитата и съда стои един всесилен запovedник, който иска на всяка цена да превърне делото „Кръстьо Пастухов“ в политически процес от най-широк мащаб“¹².

Волята на *всесилния запovedник* е решаваща, когато започва офанзивата от съдебни процеси срещу опозиционери, но особено срещу Пастухов. Може би затова съдът не се вслушва нито в аргументите на защитата, нито в гласа на самия Пастухов в неговата финална декларация-заявление.

Присъдата е произнесена на 27 юни „в присъствието на подсъдимия и защитниците му, на множество български и чуждестранни кореспонденти и на многобройна публика“: пет години строг тъмничен затвор за това, че със статиите си „Нашата войска“ и „Защо ме изкушавате, лицемери?“ обвиняемият „е накарнал достоинството и боевата сила на българската войска и е разпространил сведения от естество да подгонят престижа на военното началство и да отклонят войската от нейната задача, а също така да все смут и колебание във войската“¹³.

Свободното слово на Пастухов му струва през 1946 г. пет години несвобода, а в перспектива – живота му. През годината се публикуват едни от най-скъпо струващите думи в историята на българската журналистика и литература. Пастухов плаща пръв.

Само след дни започналата мащабна чистка в армията потвърждава думите от неговите инкриминирани статии. Отново окуражен и подтикнат от Сталин да вземе „по-решителен курс“ без да се съобразява „с мнението и настроението на англичаните и американците и тяхната агенатура в България“¹⁴, Георги Димитров придвижва своя *план за армията и реакционните елементи* в НС „Звено“¹⁵ тъкмо в дните на процеса срещу Пастухов.

В началото на юли е създадена правителствена комисия за прочистване на армията, а в средата на месеца започва периодичното публикуване на дълги списъци с имена на уволнени офицери – „за груби фашистки прояви“, „за антидемократични реставраторски прояви“¹⁶ или само „в интереса на службата“¹⁷. Впрочем по същото време аналогични чистки протичат във външното министерство, в държавната администрация, сред преподавателите в университета, учителството и т.н. Така ударът е насочен срещу „всички фашисти, саботьори и вредители, които след 9 септември, организирано или не, поощрени от предателските опозиционни групи, или от лъжеотечественофронтовските деятели в някои отечественофронтовски партии, направиха всичко възможно за да компрометират нашата народна власт“¹⁸.

Прагматичната цел на тази офанзива е заздравяването на редиците на ОФ преди референдума и планираните след него избори за ВНС и лишаването на опозиционната общност от база сред армията, дипломацията, интелегенцията и държавния апарат. В дългосрочна перспектива обаче изглежда по-важен психологическият натиск над опозиционни настроените и „неутрални“ слоеве и конкретни личности – всяване на страх, че всяко тяхно слово може да бъде тълкувано като нелоялно политическо действие, което ще бъде наказано чрез присъда и/или уволнение.

*
Пролетта на 1946 г. идва с подготовката на *изменения и допълнения* в два закона, които служат колкото за засилване на цензурата върху опозиционния сектор, толкова и за разправа чрез отстраняване от публичността и вкарване в затвора на всеки, който се осмели да критикува властовите институции. Не е случайно, че Законът за изменение и допълнение в наредбата-закон за защита на народната власт и Закона за допълнение на закона за печата са приети „по спешност“ и „в пакет“ на първо и второ четене в един и същи ден (19 април, Разпети петък) от XXVI Обикновено народно събрание. Те взаимно се допълват, за да гържат под съдебен обстрел всякакво противопоставяне на властта. Ключови са новите две алинеи към чл. 7 към Наредбата-закон за защита на народната власт:

„ал. 4. Който... разгласява обидни или клеветнически или неверни твърдения, които са от естество да създадат недоверие към властта изобщо или към някой неин орган, или да внесат смущение в обществото, се наказва с тъмничен затвор не по-малко от три месеца и с глоба от 5 000 до 50 000 лева.

ал. 5. Със същото наказание се наказва и онзи, който по същия начин дава преценки или разгласява факти и

¹² На подсъдимата скамейка – *Свободен народ*, бр. 123, 19.06.1946.
¹³ Цит. по: *Присъдата срещу Кръстьо Пастухов – Работническо дело*, бр. 142, 28.06.1946.

¹⁴ Вж. този съвет на Сталин към Димитров в запис от 6 юни 1946 г. в: Димитров, Георги. *Дневник...*, с. 527.

¹⁵ Вж. записи от юни и юли 1946 г. – Пак там, с. 529–530.

¹⁶ Вж. *Прочистването на армията от фашисти започна – Работническо дело*, бр. 158, 17.07.1946;

¹⁷ Вж. *Третата група офицери, уволнени за груба фашистка дейност и в интереса на службата – Работническо дело*, бр. 166, 26.07.1946.

¹⁸ *Чистката – Отечествен фронт*, бр. 592, 10.08.1946.

обстоятелства, които са от естество да увредят добрите отношения с приятелска държава или с нейни власти, или да уронят престижа на такава държава или на нейните власти“¹⁹.

В Закона за печата се появява само един нов член, но достатъчен, за да въведе жестока следпубликационна цензура, налагана от изпълнителната власт и неподлежаща на съдебен контрол. Според него, ако „при списването на някое печатно периодично издание или ежедневник се прокарват тенденции от естество да увредят общодържавните интереси, да създадат настроения, опасни за обществения ред и спокойствие или да смутят отношенията ни с чужди държави“, се прилагат четири мерки, сред които най-тежките са *стиране на изданието до 10 броя* от министъра на информацията и изкуствата и *стиране за повече от 10 броя или завинаги* с решение на Министерския съвет²⁰.

По това време опозицията е извънпарламентарна, но не мълчи. Впрочем и преди нейни вестници са спираны за кратко време²¹ или печатарски работници от ОРПС понякога просто *отказват* да ги печатат, или пък стават умишлени пожари и аварии в печатниците, където се въртят опозиционните издания²², но след края на април 1946 г. произволните санкции вече стават *законни*. В „Народно земеделско знаме“ обявяват, че сега „нашата страна с право ще заеме първо място между всички най-реакционни режими в света“²³.

Александър Гиргинов в „Знаме“ аргументирано преценява, че „създаденият нов режим за „престъпленията по делата за печата“ е явно неконституционен“²⁴.

Трифон Кунев предупреждава, че законите позволяват на властта „да прикове на кръст всеки „злостен“ опозиционер, който не гледа като влюбен идиот с умиление и възторг към прелестната хубавица оф власт“²⁵. Иван Коларов в „Свободен народ“ твърди, че правителството е поело „по пътя на фашистите“, че всеки негов произвол вече „може да бъде обличен в законна форма“ и последната промяна в закона за печата е „най-големият атенант след 9.09.1944 г. против свободата на печата и на народа“²⁶.

Наистина много бързо се оказва, че формулировките в двата закона позволяват достатъчно широко и нарочно тълкуване, което да изпрати автор на инкриминираните текстове зад решетките, а изданието да бъде спряно – за 3 дни, за 10 броя, за 10 дни, за 20 дни и дори завинаги. В следващата една година (между април 1946 и април 1947 г.) вестниците на опозицията търпят различни санкции, наложени от министъра на информацията и изкуствата и от министерския съвет, докато последователно са *спирани завинаги* – първо младежките опозиционни издания, после вестник „Знаме“ в края на декември 1946 г., а накрая през април и май 1947 г., съответно – „Свободен народ“ и „Народно земеделско знаме“.

Опозиционното пространство се свива и изчезва от медийната публичност малко преди да бъде унищожена самата опозиция през лятото на 1947-а. Вече извън повелите на цензурните закони, въпрос на малко време е да изчезнат, макар и не опозиционни, но алтернативни издания като „Стожер“ (през юни 1947 г.) и като списание „Балкански преглед“, задържало се до 1949 г. Началото на края на свободата на словото в България.

⁶ *Защо ме изкушавате, лицемери...*
⁷ Вж. Пастухов, Кръстьо. *Нашата войска – Свободен народ*, бр. 228, 14.10.1945.

⁸ Вж. например Цветков, Жоро. *Съдът над опозиционните лидери...*, с. 40: „Дързостта на К. Пастухов да опонира и „летни името“ на „партийния вожд“ се приема като ерес. Г. Димитров не прави нищо, за да разсее това чувство.“

⁹ Димитров, Георги. *Дневник. 9 март 1933 – 6 февруари 1949*, С., 1997, с. 521.

¹⁰ *По арестуването на Кръстьо Пастухов – Работническо дело*, бр. 6.03.1946.

¹¹ Вж. *Софийски правници за задържането на др. Кр. Пастухов – Свободен народ*, бр. 51, 17.03.1946; *Правници от провинцията за арестуването на др. Кр. Пастухов – Свободен народ*, бр. 68, 5.04.1946.

¹⁹ Вж. *Държавен вестник*, бр. 97, 30.04.1946.

²⁰ Пак там.

²¹ Вж. например сведения за спирането на вестник „Знаме“ – за 5 дни през януари 1946 г., по предложение на Съюзническата контролна комисия, и за 10 броя от 8 февруари 1946 г. – в: *Стирането на в. „Знаме“ – Знаме*, бр. 159, 5.08.1946, както и решението на ЦК на Лигата за защита правата на човека и гражданина да направи постъпки пред правителството против спираната за определено време на столични вестници от министерския съвет, определени като противоправни действия, защото не почиват на закон: *В защита на свободата на печата у нас – Народно земеделско знаме*, бр. 52, 7.03.1946.

²² Вж. това в: *Пожарът в печатницата, където се печата вестникът ни – Народно земеделско знаме*, бр. 3, 5.01.1946.

²³ *Атенант срещу свободата – Народно земеделско знаме*, бр. 80, 20.04.1946.

²⁴ Гиргинов, Александър. *Свободата на печата – Знаме*, бр. 135, 26.04.1946.

²⁵ Кунев, Трифон. *Свършиха я като кучето на нивата... – Народно земеделско знаме*, бр. 80, 20.04.1946.

²⁶ Коларов, Иван. *По пътя на фашистите – Свободен народ*, бр. 81, 20.04.1946.

